

ŞEKÎB ARSLAN'A GÖRE MÜSLÜMANLARIN GERİ KALMA NEDENLERİ VE İSLAM BİRLİĞİNİN İMKÂNI

Zeynep Alimoğlu SÜRMELİ

Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

zasurmeli@firat.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0101-1812>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 24/07/2024, Accepted / Kabul Tarihi: 21/10/2024

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1521688>

Şekîb Arslan'a Göre Müslümanların Geri Kalma Nedenleri ve İslam Birliğinin İmkânı

Öz

XVIII. ve XIX. asırlar küresel çapta büyük değişimlerin ve yeniliklerin yaşandığı dönemlerdir. Bu dönemlerde, bilimsel sahada, ekonomide ve siyasette yaşanan köklü dönüşümlerin merkezi Batı olmuştur. Batı'da başlayan değişimler küresel ölçekte etki yaratmış ve bu süreçte Batı, elde ettiği gücü ve nüfuzu ötekini tahakkümü altına almak için kullanmıştır. Müslümanların geri kalışlarının dinî inançları ile ilişkilendirildiği bu dönemde, dağılma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfuz alanındaki bölgelerin sömürgeleştirilmesi farklı etnik ve kültürel aidiyetleri olan Müslüman aydınları harekete geçirmiştir. Müslüman aydınlar, bir yandan Doğu milletlerinin bağımsızlığı için mücadele ederken diğer yandan da Müslümanların geri kalma nedenlerine eğilmiş ve bu hususta muhtelif çözüm arayışları geliştirmeye gayret etmişlerdir. Bu aydınlardan biri olan **Şekîb** Arslan, Osmanlı'nın yıkılmasından önceki dönem ile iki dünya savaşı arasındaki dönemde en aktif olan isimlerden biridir. Bu nedenle gerek kalemi ile fikri alanda gerekse aktivist kişiliği ile siyasî alanda yürüttüğü mücadelenin incelenmesi yararlı olacaktır. Bu makalede, Arslan'ın İslam toplumlarının geri kalma nedenleri ve çözüm önerilerine dair fikirleri ele alınacaktır. Ayrıca Arslan'ın düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olan İslam birliği idealindeki tutum değişikliği dönemin koşulları dikkate alınarak incelenecektir.

Anahtar kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Şekîb Arslan, İslamcılık, İslam Birliği, Doğu, Batı.

The Reasons For Muslims' Backwardness And The Possibility of Islamic Unity According To Shakib Arslan

Abstract

The 18th and 19th centuries were periods of significant global change and innovation. During this period, the West was the epicenter of fundamental transformations in science, economics, and politics. The changes that began in the West had a global impact, and in the process, the West used its acquired power and influence to dominate others. In this period, when the backwardness of Muslims was attributed to their religious beliefs, the colonization of regions within the sphere of influence of the declining Ottoman Empire mobilized Muslim intellectuals with different ethnic and cultural identities. While these intellectuals fought for the independence of the Eastern nations, they also studied the causes of Muslim backwardness and sought to develop various solutions. One of these intellectuals, Emir Shakib Arslan, was one of the most active figures in the period before the collapse of the Ottoman Empire and between the two world wars. Therefore, it is useful to examine his struggle in both intellectual and political fields through his writings and activist personality. This article will discuss Arslan's ideas on the reasons for the backwardness of Islamic societies and his proposed solutions. In addition, the change in Arslan's attitude towards the ideal of Islamic unity, which occupies an important place in his world of thought, will be analyzed in the light of the conditions of the time.

Keywords: History of Islamic Sects, Shakib Arslan, Islamism, Islamic unity, East, West.

GİRİŞ

Şekîb Arslan (1869-1946), Lübnanlı tarihçi, şair, fikir ve siyaset adamıdır. Nüfuzlu bir Dürzî aileden gelen¹ Şekîb Arslan'ın soyu, Abbasi halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından Roma'ya karşı koyması için Lübnan Dağı'na gönderilen Arslan b. Mâlik'e dayandırılmaktadır.² Şekîb Arslan, Dürzî bir aileden gelmesine rağmen Sünnî bir eğitim alarak Sünnîliği benimsemiştir.³

Arslan ailesi, Lübnan'daki ikinci önde gelen Dürzî kuvveti⁴⁵ olarak kabul edilmektedir. Dürzîler, bölgede iyi savaşçılar olarak ünlenmişlerdir. Dürzîler arasından Arslan ailesi gibi asalet kategorisine dâhil edilebilecek aileler çıkınca, Dürzîlerin dağ köylüleri olarak vasıflandırılmaları zorlaşmaya başlamıştır. Cebel-i Lübnan'a has feodal sistem içerisinde, Arslan aşireti, XVIII. yüzyıl sonlarında Dürzî aşiretlerinin en şerefliyelerinden addedilmektedir. Böylece erkek çocukları kalıtsal olarak emîr ünvanını taşıyabilen üç aileden biri haline gelen Arslan ailesinin iktidar üssü, Beyrut'un on mil güneyinde Dürzîlerin yoğun olarak yaşadığı Şuf kentiydi.⁶

İlk eğitimini özel öğretmenler eşliğinde evde alan Arslan, formal eğitim hayatına bir Amerikan Okulu'nda⁷ başlamış ve Beyrut'un gelişmiş Marunî okullarından olan Medresetü dâri'l-hikme'de eğitimine devam etmiştir. Arap Edebiyatı ve Tarihi alanında çok iyi yetişen Şekîb Arslan, 1886 yılında Beyrut'taki Medresetü's-sultaniyye'ye geçmiştir.⁸ Dönemin önemli mütefekkirleri olan Cemaleddin Efgânî (1838-1897), Muhammed Abduh (1849-1905) ve Reşid Rıza (1865-1935) ile muhtelif zamanlarda tanışmış ve bu isimlerin fikirlerinden etkilenmiştir. Arslan, Medresetü's-sultaniyye'de eğitim görmekte iken o esnada Beyrut'ta sürgünde olan ve aynı okulda öğretmenlik yapmakta olan Muhammed Abduh'tan fıkıh ve akaid dersleri almıştır. O, ayrıca Abduh'un okul dışındaki sohbetlerine de katılmıştır. 1892 yılında İstanbul'da tanıştığı Efgânî'nin de derslerine iştirak etmiştir.⁹ İslam birliği düşüncesi hususunda Efgânî'den, ıslahata dair düşüncelerinde ise Abduh'dan etkilenen Emir Şekîb Arslan'ın ıslahatı gerekli gören bir İttihad-ı İslam savunucusu olduğu söylenebilir.¹⁰ O, Cemaleddin Efgânî'nin hayranı, Muhammed Abduh'un öğrencisi, Reşid Rıza'nın yakın arkadaşı olarak İslamî diriliş ile güçlü bağları olan bir şahsiyetti. O, Abduh hakkında üstaz, imam ve şeyh; Reşid Rıza hakkında üstaz, üstazü'l-ekber gibi ifadeler kullanmaktadır.¹¹ Etkili bir şahsiyet olan Şekîb Arslan, Arap dünyasının tamamına, İslam dünyasının ise büyük bir kısmına yayılan İslamî dirilişçi ve Arap milliyetçisi ağların dayanak noktası olarak kabul edilmektedir.¹²

Şekîb Arslan, yaşadığı dönemde İslamî çevrelerin gündemi olan Müslümanların gerileme sebepleri başta olmak

- 1 Şehirli olmayan Dürzîler, Cebel-i Lübnan bölgesinde farklı inanç grupları ile birlikte yaşamaktaydılar. Dış güçlerin bölgeye girişine kadar dinî gruplar arasındaki rekabet ve ihtilaflar ciddi bir kopma olmadan idare edildi. Bk. William L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017), 30. Bk. Mahmoud Haddad, "The Ideas of Amir Shakib Arslan: Before and After the Collapse of the Ottoman Empire", *Views From Edge: Essays in Honor of Richard W. Bulliet*, ed. Nequın Yavari vd. (New York: Columbia University Press, 2004), 102.
- 2 Şekîb Arslan, kişinin soyu soppu ile övünüp bu durumu bir üstünlük aracı haline getirmemesi ve güzel ahlaktan uzaklaşmaması kaydı ile soylu bir aileye mensup olmanın fazilet olduğunu düşünmüş ve soyu ile övünç duymuştur. Bk. Abdurrahîm el-Küttâbî-Abdülazîz Bağdâd, *el-Müfîd fi'l-terâcim: eş-Şu'arâ', ve'l-üdebâ', ve'l-ulemâ', ve'l-fukahâ'* (Dâru's-Sekâfe, 2000), 182.
- 3 Bk. Haddad, "The Ideas of Amir Shakib Arslan: Before and After the Collapse of the Ottoman Empire", 102.
- 4 En güçlü Dürzî ailesi ise Canpolat ailesidir. Bu iki aile gerek Lübnan siyasetinde gerekse Ortadoğu siyasetinde etkili olan ailelerdir. Bk. Haddad, "The Ideas of Amir Shakib Arslan: Before and After the Collapse of the Ottoman Empire", 102; Ayrıca bk. Ahmet Bağlıoğlu, *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürzîler* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 25, 44, 126.
- 5 Moran Levanoni, "Tradition and Protest: The Druze Community in Lebanese Politics", *Al-Durziyye: Druze and other Minorities in the Middle East*, ed. Omri Eilat, 2023, 2/5-6.
- 6 Şekîb Arslan, daha sonra bir dönem Şuf kaymakamlığı yapacaktır. L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, 32-33, 49.
- 7 Arslan, otobiyografik eserinde kendisinden bir buçuk yaş büyük olan abisi Nesîb ile birlikte aldıkları ilk eğitimden ve öğretmenlerinden söz etmektedir. İlk eğitimine beş yaşında başlayan Arslan, daha sonra Lübnan hükümetinin okuluna gittiğini ama ekonomik sorunlar nedeni ile okulun kapandığını bu nedenle bir Amerikan okuluna gittiğini belirtir. Okulun adını ve o esnada kaç yaşında olduğunu belirtmez. Bk. Emir Şekîb Arslan, *Sîre zâtîyye (Lübnan: Dâru'l-Tekaddümiyye, 2008), 39.*
- 8 Hulusi Kılıç, "Emîr Şekîb Arslan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/151.
- 9 Küttâbî - Bağdâd, *el-Müfîd fi'l-terâcim: eş-Şu'arâ' ve'l-üdebâ' ve'l-ulemâ' ve'l-fukahâ'*, 182; Kılıç, "Emîr Şekîb Arslan", 11/151.
- 10 Abduh'un çözüm arayışlarına ve ıslaha dair bazı fikirleri için bk. Mehmet Zeki İşcan, "Çağdaş İslâm Düşüncesinin Bir Örneği Olarak Muhammed Abduh ve Siyasî Görüşleri", *Türk Yurdu* 17/116-117 (1997), 185-191.
- 11 Bk. Emir Şekîb Arslan, *Seyyid Reşid Rıza ev ihâu erbe'îne sene* (Şam: Matbaatu İbn Zeydün, 1937), 15; Emir Şekîb Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, çev. Abdülvehhab Öztürk (Ankara: Nur Yayınları, ts.), 64.
- 12 Arap dünyası ve Kuzey Afrika'daki milliyetçi şahıs ve hareketler ile muhtelif zamanlarda çeşitli temasları olmuştur. Bu hususta bk. Raja Adal, "Shakib Arslan's Imagining of Europe: The Coloniser, the Inquisitor, the Islamic, the Virtuous, and the Friend", *Islam in Inter-War Europe*, ed. Nathalie Clayer - Eric Germain (New York: Columbia University Press, 2008), 156-168.

üzere pek çok konu hakkında fikir üretmiş ve çeşitli yazılar kaleme almıştır. *Menâr*¹³ dergisinde Müslümanların gerilemesi ve Batılıların ilerlemesine dair kaleme almış olduğu yazılar, İslam dünyasında geniş yankı uyandırmıştır.¹⁴ Arslan ayrıca, *el-Feth, el-Şûra, Kevkebü'ş-Şark, Cerîdetü'l-İhvânî'l-Müslimîn* gibi İslamî eğilimli Mısır gazeteslerinde de yazılar kaleme almıştır. Pek çok makalesinin yayınlandığı diğer iki gazete ise *Elif-Be* ile *Cemiyetü'l-'Arabîyye*'dir. Fikrî sahada *Menâr* gibi dergilerde kaleme aldığı yazılarla İslam dünyasında; *La Nation Arap*¹⁵ dergisi ile de Batı'da etkili olmuştur. İslam dünyasının ve Arapların sömürgecilğe karşı özgürlük mücadelelerini ve kendi kültürlerini koruma isteklerini *La Nation Arap* sayesinde Avrupa kamuoyuna duyurma imkânı elde etmiştir. Fikrî mücadelesini siyasî alana taşıyan Arslan'ın oldukça aktif bir siyasî hayatı olmuştur. Açıkta herhangi bir ülke tarafından desteklenmiyor olması, hakkında birtakım soru işaretleri doğurmuş ve Arslan ile ilgili çeşitli iddialar gündeme gelmiştir. Bu iddialar: mevzubahis faaliyetleri yürütmek için maddî olarak desteklediği, İngilizlerin Doğu İstihbarat Şefi olduğu hatta adeta Arap Lawrence olduğu şeklinde sıralanabilir.¹⁶

Şekîb Arslan'ın düşüncesinin en belirgin özelliklerinden biri, İslam dinini ortak bağların temeli olarak görmesidir. Bu husustaki tavrını hem aksiyoner kişiliğinde hem de kaleme aldığı kitap ve makalelerinde müşahade etmek mümkündür. O, farklı grupların ortak bir şuura sahip olması hususunda İslam ortak paydasına¹⁷ vurguda bulunan ve bütünleştirici yaklaşımı esas alan devrinin önemli bir aydınıdır.

Şekîb Arslan'ı önemli kılan özelliklerinden biri de sömürgecilik karşıtı tutumudur. O, sömürge Avrupa'sını hedef aldığı makale, kitap ve mektupları nedeniyle genellikle Avrupa düşmanı olarak algılanmıştır. Bu durum, Şekîb Arslan'ın Avrupa ile ilgili diğer tasavvurlarının gölgede kalmasına neden olmuştur. Oysa Arslan, Avrupa eleştirisinde bazı temel ayrımlara gitmiştir. Bunlardan biri, bir bölgenin fethi ile fethedilen bölge halklarının dil ve dinsel kimliklerini dönüştürmeye yönelik yaklaşımları birbirinden ayırmasıdır.¹⁸ Avrupa konusunda çok katmanlı bir tasvirde bulunan Şekîb Arslan'ın Avrupa'yı tasviri üzerinde birçok hususun etkisinden söz edilebilir. Dürzî bir aileden gelip çok kültürlü bir ortamda yetişmesi, Amerikan Protestan ve Marunî Hristiyan okullarında eğitim görmesi, Lübnan'dan sürgünü, Batı'da uzun yıllar yaşaması gibi daha pek çok unsurun Arslan'ın perspektifini etkilediği söylenebilir. Ayrıca onun farklı dinlere aşına ancak İslamî diriliş konusunda Efgânî ile Abduh'tan ilham almış bir Osmanlı emiri olmasının da sözü edilen Avrupa'yı çok katmanlı tasvirini etkilemiş olması muhtemeldir.¹⁹

Şekîb Arslan, siyaset adamı kimliği ile de tebarüz etmiştir. Muhtelif zamanlarda İstanbul'da bulunmuş ve Osmanlı idaresinin kendisine tevdi ettiği çeşitli görevleri yerine getirmiştir.²⁰ XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı yönetiminin,

13 1898-1940 yılları arasında Mısır'da yayın yapan, Cemâleddîn-i Efgânî, Abdurrahman el-Kevâkibî, Muhammed Abduh, Cemâleddin el-Kâsimî gibi düşünürlerin yazılarına yer aldığı ancak genel olarak M. Reşîd Rızâ'nın bir eseri mahiyetindeki dergidir. Bk. Muhammed Harb, "el-Menâr" (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2004), 116-118.

14 Reşîd Rıza, Emîr, Şekîb Arslan'ın "Müslümanların Gerileme Sebepleri" isimli eserine yazdığı önsözde, eserin Şeyh Muhammed Bisîyûnî İmran'ın talebi üzerine Şekîb Arslan'ın kaleme aldığı ve *Menâr* dergisinde tefrika halinde yayımlanan yazılarından derlendiğini ifade etmektedir. Muhammed Bisîyûnî, Reşîd Rıza'ya yazdığı bir mektupta büyük bir edip olarak nitelediği Şekîb Arslan'ın Müslümanların geri kalması hususunda *Menâr* dergisine yazı yazması talebinde bulunmuştur. Bu eser hala önemini korumaktadır. Kendi sağlığında üç defa, 1965 ve 1981'de yeniden yayınlanmıştır. Bk.

Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 11-12; L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekîb Arslan'ın Mücadelesi*, 199-200.

15 Şekîb Arslan hakkında biyografik bir eser kaleme alan Şerebâsî, eserin yabancı dilde yayın yapması nedeniyle önemine değinmekte ve derginin Efgânî'nin *el-'Urvetü'l-vüskâ çizgisinde yayın yapan bir dergi olduğunu belirtmektedir. Bk. Ahmed eş-Şerebâsî, Şakîb Arslân: -Dâ'iyetü'l-'urûbe ve'l-İslâm (Kahire, ts.), 310-311.*

16 Esasında bu gibi iddialar, nüfuzu olan pek çok etkili isim hakkında gündem olabilecek iddialardır. Arslan'ın maddi olarak desteklenip desteklenmediğini, hangi çevreler tarafından desteklendiğini veya bu gibi iddialarla amaçlananın ne olduğunu tespit edebilmek mümkün olmadığı için bu konuda spekülasyon yürütmek, bilimsel bir tutum da olmayacaktır. Bk. L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekîb Arslan'ın Mücadelesi*, 126, 192-193, 279.

17 "İslam Ortak Paydası" kavramı merhum Hasan Onat'ın kullandığı bir ifade olup ilgili yerdeki kullanım ile Şekîb Arslan'ın Müslümanlar arasındaki bütünleştirici yaklaşımına işaret edilmek istenmiştir. İslam dünyasında, bütünleştirici yaklaşımın önündeki engeller ve bu hususta bazı çözüm önerileri için ayrıca bk. Ahmet Bağlıoğlu, "Mezhep Çatışmaları Karşısında Bütünleştirici Yaklaşım ve Çözüm Önerileri", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2023) 220-255.

18 Arslan'ın sömürgecilik eleştirisi, İspanyol engizisyonu imgesine ve onun çağdaş versiyonlarına göndermede bulunuyordu. Arslan'ın beş farklı Avrupa tasavvuru vardır. Yukarıda zikredilen iki tasavvurun dışında üç tasavvuru daha vardır. Bunlardan biri, Endülüs'teki Arap ve İslam hâkimiyeti devrine vurguda bulunan Avrupa'nın İslam geçmişidir. Bir diğeri ise Avrupa'yı modernitenin beşiği olarak gördüğü ve bu modernitenin kökeninde erken dönem İslam toplumlarının kaybolan erdemlerini gördüğü Avrupa imajıdır. Beşinci imaj ise Avrupa'yı kültürel yakınlıklar ve dostluklara gebe bir yer olarak tasavvur ettiği Avrupa imajıdır ki bu imajda sömürge karşıtı Avrupa devletlerindeki siyasi figürler ile sömürge devletlerdeki sömürgecilik karşıtı aktivistler arasındaki dostluklara göndermede bulunduğu bir Avrupa tasavvuru söz konusudur. Geniş bilgi için bk. Adal, "Shakib Arslan's Imagining of Europe: The Coloniser, the Inquisitor, the Islamic, the Virtuous, and the Friend", 157-159.

19 Adal, "Shakib Arslan's Imagining of Europe: The Coloniser, the Inquisitor, the Islamic, the Virtuous, and the Friend", 159.

20 Şekîb Arslan, *Osmanlı'da Ayrılık Yanlısı Araplara Sesleniş*, çev. Meryem Solmaz (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2016), 134-135.

Arslan ailesinden emirlere, resmi görevler vermeye başladığı görülmektedir. XIX. yüzyılın son otuz yılında ailenin hâkim ferdi Şekib Arslan'ın amcası Emîr Mustafa'dır. Dürzî ayini ile değil de Sünnî cenaze merasimi ile gömülen Emîr Mustafa II. Abdülhamit'in sarayında sözü dinlenen bir kimseydi. onumuna yükselmiş, lın en bir kimseydi.. Abdülhamit'et edilmek istenmiştir. ²¹ Amcasından sonra Arslan, XX. yüzyılın başından itibaren ailenin en üst düzey politikacısı konumuna yükselmiş, Osmanlı siyaseti ile yakından ilgilenmiş ve özellikle Enver, Talat ve Cemal paşalara yakınlık göstermiştir. 1911 sonlarında İtalyanların Trablusgarp'ı (Libya) işgalleri üzerine gizlice Libya'ya gitmiş ve Enver Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusuna katılmıştır. Aynı yılın sonlarında İstanbul'a dönen Arslan, Kızılay heyetleri müfettişliğine seçilmiş, 1914'te ise Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Havran²² temsilcisi olarak görev almıştır. I. Dünya Savaşı'nın ilk iki yılını Suriye'de geçiren Arslan, burada bir taraftan ayrılıkçı Arapları kazanmaya çalışırken diğer taraftan güney cephesinde ordu kumandanı olarak görev yapan Cemal Paşa'ya halkla ilişkilerinde yardımcı olmuştur. 1916 sonlarında İstanbul'a dönen Arslan, 1917 ortalarına kadar Harbiye Nâzırı Enver Paşa ile birlikte çalışmış, aynı yılın sonunda özel bir görevle Almanya'ya gönderilen Şekib Arslan uzun süre Avrupa'da kalmıştır. ²³

Şekib Arslan'ın yaşadığı dönem, son derece çalkantılı bir dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecine denk gelen yaşamı süresince Uzakdoğu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika başta olmak üzere İslam dünyası sömürgecilik faaliyetlerinin etkisi altındadır.²⁴ Bu nedenle Şekib Arslan'ın yazılarında ve siyasal tutumunda emperyalizm karşıtı söylemin hâkim olduğu görülür. Emir Şekib Arslan, İslam birliği, Arap milliyetçiliği ve sömürgecilik karşıtı duruşu ile Doğu'da ve Batı'da geniş bir ağ oluşturmıştır. Fransızca yayın yapan *La Nation Arabe* dergisinde kullandığı Arap milleti kavramı, onun Arap milliyetçisi olarak etiketlenmesine neden olmuşsa²⁵ da o, İslam birliğini düşünsel siteminin merkezine almıştır. İslamcı-Milliyetçi bir tutuma sahip olan Arslan, Mondros Mütarekesi imzalandıktan uzun bir süre sonrasına kadar Osmanlı'yı yeniden canlandırma arzusunu taşımış ve bu uğurda çeşitli girişimlerde bulunmuştur.²⁶ Bu tavrı nedeniyle ama özellikle de önceki süreçte Cemal Paşa'ya verdiği destek nedeniyle dönemin Arap aydınlarının ihanet suçlamalarına varan eleştirilerine maruz kalmıştır.²⁷

Osmanlıcılık düşüncesinin gerçekleşebilme ihtimali ortadan kalkınca Şekib Arslan, yeni siyasi hareketlere yönelmiş ancak emperyalizme karşı İslam birliği düşüncesinden vazgeçmemiştir. Şartlar gereğince siyasi yöneliminde bazı revizyonlara gitmek durumunda kaldığı söylenebilir. Önceki süreçte hiçbir şekilde beğenmediği ve sert bir dille eleştirdiği Arap milliyetçiliği düşüncesine ve bu husustaki faaliyetlere yoğunlaşmışsa da onun Arap milliyetçiliğinin merkezinde Arap-İslam birliği kurmaya dönük bir Arap milliyetçiliği hâkim olmuştur. Ancak Şekib Arslan'ın bu konudaki hedeflerine ulaşabilmesi için Arap milliyetçisi çevrelere kendisini kabul ettirmesi gerekmiştir. Çünkü sözünü ettiğimiz çevrelerde Arslan, Cemal Paşa'nın işbirlikçisi olarak anılmaktaydı.²⁸ Bu algının kırılması için Arslan, kaleme aldığı yazılarda Cemal Paşa'nın hatalarını sıralamakta, bu konuda kendisini ikaz ettiğini belirtmekte ve idam kararlarının önemli bir kısmının herhangi bir hukukî dayanak olmaksızın gerçekleştirildiğini ifade etmektedir.²⁹ Ars-

21 Ailenin prestiji, aile içi ilişkiler ve Osmanlı ile olan bağlar hususunda bk. L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, 31-37.

22 Havran bölgesi Rift Vadisi, Golan Tepeleri ve Cebel-i Duruz vadilerini de içeren Güneybatı Suriye'de volkanik bir platodur. 1516 yılından 1918'e kadar yaklaşık dört yüzyıl Şam'a bağlı bir idarî birim olarak Osmanlı yönetiminde kalmıştır. Bu dönemde Havran'ın dikkat çekici özelliklerinin başında, Şam'ın tahıl ihtiyacını karşılamasının yanında bedevilerin ve Dürzîler'in giderek güçlendiği bir yer halini alması gelir. Ş. Tufan Buzpınar, "Havran", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/539-540.

23 Emîr Şekib Arslan, *Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı*, çev. Aziz Akpınarlı (İstanbul: Çatı Kitapları, 2005), 186.

24 Örneğin 1830'da Cezayir, 1881'de Tunus, 1912'de Fas, Fransız Kuzey Afrika İmparatorluğu'na dâhil edilmiş; 1911'de İtalya, Trablus'u işgal etmiştir. İngiltere 1883-1922 yılları arasında Mısır'ı sömürge olarak kullanmıştır. Söz konusu dönemde Asya ve Afrika topraklarındaki Müslümanlar yoğun olarak sömürge yönetimlerinde yaşamış ve çeşitli asimilasyon politikalarına maruz kalmıştır. Geniş bilgi için bk. William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004), 117-118, 217-220.

25 Raja Adal, "Constructing Transnational Islam: the East-West network of Shakib Arslan", *Intellectuals in the Modern Islamic World*, ed. Stéphane A. Dudoignon vd. (Taylor & Francis e-Library: Routledge, 2006), 204.

26 Şekib Arslan, Osmanlıcılık düşüncesinde yalnız değildir. İttihat ve Terakki'nin ana kadrosu İtilaf devletlerinin işgalinden sonra Berlin'de bir araya gelmiş ve devleti tekrar ele geçirmek için yemin etmişlerdir. Arslan'ın itibardan düşmüş olan İTF ile bu davayı üstlenmeyi düşünmüş olmasını ise anti-emperyalist çerçevedeki İslami uyanış düşüncesine olan sadakati ile açıklamak mümkündür. Detaylı bilgi için bk. L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, 85-88.

27 Şekib Arslan, İttihat ve Terakki'nin Suriye vilayetlerinin valiliğine ve Şam'daki Dördüncü Ordu'nun komutanlığına atadığı Cemal Paşa'nın bölgedeki politikalarının destekçisi olmaktan, Cemal Paşa rejiminin hizmetkârı olmaya varıncaya kadar çeşitli suçlamalara maruz kalmıştır. Özellikle Cemal Paşa nezdinde adem-i merkeziyetçilik fikrinin savunuculuğunu yapan bazı Arap milliyetçilerinin affedilmesine arabuluculuk yapması ve gizli Arap cemiyetlerinden olan *el-Fetâ'ın bazı üyelerinin idam edilmesi ancak aynı cemiyete üye olan ve tutuklamalar esnasında adı geçen kardeşi Adil'in bu süreçte herhangi bir zarar görmemesi vb. olaylar nedeniyle ihanet ile suçlanmıştır. Ancak Arslan bu suçlamaları kabul etmemiştir. İddiasına göre ölüm cezaları hususunda Paşa'dan kendi hayatı ile ilgili tehdit alınmaya kadar onunla cedelleşmiştir. Geniş bilgi için bk. L. Cleveland, Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, 69-80.

28 L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, 91.

29 Arslan, Cemal Paşa'nın Suriye'deki eylemlerine en sert tepkiyi Said Halim Paşa'nın verdiği Enver ve Talat Paşa'nın ise sessiz kaldığını

lan, her ne kadar dönemin konjonktürü gereği Pan-İslamizm politikasından Pan-Arabizm politikasına geçiş yapmışsa da o, her zaman İslamcılığı, Arap milliyetçiliğinin önünde tutmuştur. İlerleyen bölümlerde kendisinin Müslümanların geri kalması hususundaki görüşleri ve İslam birliği düşüncesi incelenecektir.

1. Şekîb Arslan'a Göre Müslümanların Geri Kalma Nedenleri

İslam dünyası 18. ve 19. yüzyıldan itibaren Batı ülkelerinin işgali ile karşılaşmış; askeri alandaki işgal ve sömürgeleştirmelere din ve kültürel değerlere yönelik eleştiri ve meydan okumalar eşlik etmiştir. Batılı bilim çevrelerinde İslam dünyasının geri kalmasının nedeni, dinî kabuller olarak görülmüştür. Bu süreçte İslam, fethettiği ülkeleri, insan kafasının rasyonel gelişmesine elverişsiz bir saha haline getirmekle itham edilmiştir. Müslüman önderler, İslam dünyasını ve kültürünü savunmak amacıyla bu eleştiri ve suçlamalara cevap vermişlerdir. Bu hususta İslam ile bilimin çelişmediği, İslam'ın yeniliğe açık bir din olduğu ve siyasetin İslam'ın özüne dâhil olduğu gibi fikirleri öne çıkarmışlardır.³⁰ Böylece İslamî öze dönerek tüm devlet kurumlarını ve hayatın her alanını yeniden yapılandırmayı esas alan İslamcılık akımı doğmuştur. Şekîb Arslan, yukarıda sözü edilen süreçlere şahit olmuş ve İslam dünyasının sömürge olmaktan kurtulması için siyasal sahada mücadele yürütmüştür. O, Müslümanların kendi dinî ve kültürel değerlerini merkeze alarak modernize olması gerektiğini savunmuştur.

Şekîb Arslan, Müslümanların geri kalmasının ve zayıflıklarının herhangi bir coğrafi bölgeye özgü olmadığı; Doğu ve Batı'daki tüm Müslümanları kapsadığı düşüncesindedir. Ona göre Müslümanların geri kalmışlıklarının ve zayıflıklarının derecesi ise birbirinden farklıdır; bazıları fazla derin, bazıları ise yüzeyseldir. İslam dünyasında uyanışa dair güçlü bir akım başlamıştır ancak bu uyanış Müslümanları Avrupa, Amerika veya Japonların seviyesine çıkaracak dereceye ulaşabilmiş değildir.³¹

Günümüz Müslümanlarının geri kalma sebeplerinin sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutulabilmesi için önceki Müslümanların ilerleme sebeplerine bakılması gerekir. Bu sebepler ise esasen İslam dininin ilkelerinden kaynaklanmaktadır. İslam'ın ilkelerini benimseyenler ilkelikten medeniyete, katı kalplilikten merhamete, putperestlikten tek tanrı inancına geçtiler. Şekîb Arslan bu durumu, eski ruhların yenileri ile değiştirilmesi olarak niteler. Bu değişim, kuvveti, şerefi, bilgiyi ve serveti beraberinde getirmiştir. Araplar, kültür ve medeniyetleri bakımından en kadim medeniyetlerden biri olmakla beraber onların diğer milletlere üstünlük sağlamalarını temin eden unsur, İslamiyet olmuştur.³² Ancak Müslümanlar, kendilerindeki iyi hali değiştirdikleri için Allah da onların şeref ve üstünlüklerini zillet ve düşkünlüğe çevirmiştir.³³ Bu nedenle Müslümanlar Allah'ın yardımından mahrum kalmışlardır. Çünkü Allah'ın yardım vaadinde bulunacağını belirttiği Müslümanlar³⁴ sorumluluklarını yerine getirip fedakârlıkta bulunanlardır.³⁵

Şekîb Arslan'ın fikirlerinde ilk nesillerin İslam anlayışı ve yaşamını yücelten bir söylemin hâkim olduğu söylenebilir. O, modern zaman Müslümanları ile ilk nesillerin İslam'ı yaşama biçimlerini ve fedakârlıklarını kıyaslamaktadır. “Allah'ın canlarını ve mallarını karşılığında cennet olmak üzere satın aldığı Müslümanlar”, ölümünden korkmayan, şe-

belirtir. Konu ile ilgili süreçlere ve kendisinin bu konu hakkındaki tavrı ile ilgili detaylara dair bk. Arslan, *Sîre zâtiyye*, 125-127; *Emîr Şekîb Arslan, Sürgünde Üç Ölümler*, çev. Aziz Akpınarlı (İstanbul: Çatı Kitapları, 2005), 79-83; *Emîr Şekîb Arslan, Bir Aydının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları*, çev. Selda Meydan - Ahmet Meydan (İstanbul: Çatı Kitapları, 2005), 409-410.

30 İslam ile siyaset arasındaki ilişki bazı klasik İslam bilginleri ve modern İslamcılar tarafından ontolojik bir ilişki olarak tasavvur edilmiştir. Ancak İslam'ın siyasal bir hareket olarak kabul edilişi, yakın tarihe dayanmaktadır. Bk. Nazım Maviş, “İslam'ın Siyasallaşmasına Yol Açan Gelişmeler”, *Turkish Studies - Social Sciences* 15/4 (ts.), 2269-2270; *Dücan Cündioğlu*, “Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslam-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı”, *Divan: Dini Araştırmalar* 2 (1996), 5.

31 Bk. Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 16-17, 108; L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 141-142.

32 Müslümanlar, yarım asır gibi kısa bir sürede dünyanın yarısını fethetmişlerdir. Hz. Osman'ın hilafetinin son devresinde ve Hz. Ali döneminde Müslümanlar arasında ilk fitne olayları zuhur etmemiş olsaydı dünya fethi tamamlanacaktı. Bu fetihler, tarihçileri, mütefekkirleri ve Napolyon Bonaparte gibi büyük fatihleri şaşkına çevirmiştir. Şekîb Arslan'a göre Araplar, Arap yarımadasından bir ellerinde Kur'an diğer ellerinde ise kılıçla çıkarak dünyanın hâkimi konumuna yükselmişlerdir. İslam'dan önce Arapların gerçek manada istiklallerinden söz etmek mümkün değildir. Nitekim tarihsel süreçte Araplar, İranlıların, Yemenlilerin ve Romalıların egemenliğine girmişlerdir. Arslan, Arapları, İslam'ın yücelttiğini kabul etmekle beraber milliyetçi bir tutuma sahiptir. Örneğin o, bu konu hakkındaki fikirlerini beyan ederken yazıyı bulanların Araplar olduğunu dile getirmekte; Fenikelilerin yazıyı bulduğu kabul edilse bile onların da Samî ve Arap milletinden olduklarını savunarak düşüncesini temellendirmeye çalışmaktadır. Arapların gerilemesi ile beraber onlara tabi olan (onların öğrencileri olan) diğer Müslümanların da gerilediğine dair ifadeleri de milliyetçi tutumunu yansıtmaktadır. Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 18-20. *Benzer değerlendirmeler hususunda ayrıca bk. Haddad*, “The Ideas of Amir Shakib Arslan: Before and After the Collapse of the Ottoman Empire”, 102.

33 Bu konuda şu ayete referansta bulunmaktadır. “...Muhakkak ki bir Allah, bir topluma verdiği nimeti, onlar, kendilerindeki iyi hali fenalığa çevirmedikçe bozmaz...” Enfâl 8/53.

34 “...Mü'minlere yardım etmek üzerimize haktır.” Rum 30/47.

35 Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 20-21.

hadeti arzulayan, malının tamamını veya tamamına yakını harcayan kimselerdi. Şimdiki Müslümanlar ise ölümden korkup kaçmakta, mal biriktirmekte ve malını Allah yolunda harcamak istememektedir. Dolayısıyla Müslümanların gerilemesinde en etkili olan sebeplerden biri korkaklıklarıdır. Hâlbuki önceki Müslümanlar yiğitlikleri ve ölümü hiçe saymaları ile bilinmekteydiler³⁶

Şekîb Arslan, fedakârlık üzerinde önemle durmakta; Batılı ülkelerin özgürlüklerinin maliyetine dair ayrıntılı bilgiler vermekte ve Müslüman halkların aynı fedakârlığı göstermediğini belirtmektedir. Müslüman milletler, fedakârlıkta bulunmadan, mal ve can kaybı gerektirmeyen namaz ve oruç gibi ibadetleri yerine getirip dua ederek Allah'tan yardım talebinde bulunmaktadırlar.³⁷ Arslan, kalkınma ve ilerlemenin çalışma ve fedakârlıktan geçtiği; inanan ancak tembellik edenlere Allah'ın yardım etmeyeceği görüşündedir. O, Müslümanların fedakârlık ve dayanışma konusundaki zafiyetlerini Filistin üzerinden örneklemiştir: *"Araplar ile Yahudiler arasında cereyan eden savaşlardan sonra dünya Yahudileri, Filistin Yahudilerine yardımda bulundu. İslam âleminde Filistin Araplarına yapılan yardım, Yahudilerin yaptığı yardımın ancak yüzde birine tekabül etmekteydi."* Arslan, Müslümanların dayanışma konusundaki bu başarısızlıklarının gerekçesi olamayacağını düşünmektedir. Ona göre Yahudilerin servetlerinin çok olduğuna dair söylemler, birer bahanedir. Arslan, Müslümanların da sayılarının fazla olduğunu ve güçleri nispetinde yardımda bulunmaları durumunda Yahudilerin yapmış olduğu yardım miktarını rahatlıkla aşabileceklerini, verdiği bazı örneklerle somutlaştırmaya çalışmıştır.³⁸

Şekîb Arslan'a göre Müslümanların gerilemesi, sömürgeleştirilmesi ve sömürge olmaktan kurtulamaması Müslümanların birbirlerine karşı sadakatsizliği ile de ilgilidir. İslam toplumlarında özellikle yetkili bazı kimseler Batılılar ile işbirliği halinde olup bazı menfaatler karşılığında Müslümanlara ihanet etmektedirler. Bu kimseler arasında namazlı, oruçlu, dilinden zikir düşmeyen dindar kişiler de vardır. Ayrıca sanıldığı gibi düşmanlara destek verenler, cahil halk kesimi ile sınırlı değildir. Üst düzey yöneticilerden menfaatlerini yitirme kaygısı ile sömürgecilere sadakat gösterenler de bulunmaktadır. Arslan, bu konu hakkındaki görüşlerini dile getirirken İbn Suud'a atıfta bulunmakta ve onun konu hakkındaki görüşlerini dile getirmektedir. İbn Suud, kendisinden işgalci Fransız ve İngilizlere karşı savaşması istendiğinde şu şekilde cevap vermiştir:

*"İşin aslına bakılırsa İngilizler ile Fransızlar mazurdurlar. Çünkü onlarla aramızda ne din ne dil ne milliyet ne de çıkar birliğimiz vardır. Fakat hiç kimsenin mazur sayılamayacağı musibet şudur ki Müslümanlar birbirlerinin düşmanı kesilmişlerdir. Ben yabancılardan değil Müslümanlardan korkarım. Eğer İngilizlerle savaşsam karşıma başkalarını değil Müslüman askerlerini çıkarırlar."*³⁹

Müslümanların gerilemesinin en önemli sebeplerini cehalet, selefi başarıya ulaştıran kararlılığın yitirilmesi ve ahlak bozukluğu olarak gören Arslan'a göre ahlak, eğitim-öğretimden daha önemlidir. Çünkü milletleri var eden ahlaklarıdır. Özellikle idarecilerin ahlaki bozukluğu Müslümanların gerilemesi üzerinde çok büyük bir paya sahiptir. Bu tarz yöneticilerin tutunmasında ise ulema sınıfının etkisi söz konusudur. Oysa İslam dini gerçek âlimlere, idarecilere doğru yolu gösterme vazifesini vermiştir. Arslan'a göre geçmişte âlimler bu vazifeyi layıkıyla yerine getirmekte idiler. Şimdiyse ilmi geçim vasıtası kılan, idarecilerin yanlış ve haksız uygulamalarına cevaz veren, dinin hudutlarını çiğnemelerini idarecilere mübah kılan yeni âlimler türemiştir.⁴⁰ Diğer pek çok hususta olduğu gibi çağdaşı olan âlimler ile geçmiş âlimlerin tutumlarını kıyaslarken de Arslan'ın geçmişi idealize edici tutumu açığa çıkmaktadır. Her ne kadar selef içerisinde Arslan'ın tasvir ettiği ulema örneklerine rastlansa da tarihsel süreçte ulema sınıfının devlet yöneticileri üzerindeki etkisi tartışmalı bir konudur. Nitekim Emeviler devrinden itibaren resmi devlet görevlilerinin, devletin politikalarından ve yöneticilerin isteklerinden bağımsız hareket edebildiklerini söylemek güçtür. Bazı yeni

36 Ona göre öncekilerin yaptığı fedakârlıkları yapmadan onlara vaat edilen mükâfatlara göz dikmek, Allah'ın peygamberine ettiği va'de, akla, mantığa ve şeriatın güttüğü gayeye aykırıdır. Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 21-24, 56. Ayrıca bk. L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekîb Arslan'ın Mücadelesi*, 200-202.

37 Birinci Dünya Savaşı'nda yaklaşık olarak Almanlar iki milyon, Fransızlar bir buçuk milyon; İngilizler altı yüz bin, İtalyanlar dört yüz altmış bin ölü, Türkler sadece Çanakkale'de iki yüz bin şehit verdiler. Mali külfet bilançosu ise şöyledir: İngiltere yedi milyar altın, Almanya üç milyar, Fransa iki milyar kadar, İtalya beş yüz milyon.... Arslan, konu ile ilgili verdiği bilgileri takiben hangi Müslüman milletin Hristiyan ülkelerin yaptığı gibi vatan ve milletleri uğruna böylesi kayıplar vermeyi göze alabileceğini sorar. Bk. Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 22-25.

38 Arslan, kendi dönemindeki nüfus oranlarını kıyaslayarak Yahudilerin yirmi milyon, Müslümanların ise dört yüz milyon olduğu bilgisini vermektedir. Bu nüfus oranlarına göre Müslümanların birer kuruş vermesi durumunda dahi- ki ne kadar fakir olsa da herkesin buna gücü yetmektedir- Müslümanların yapmış olacağı yardım, Yahudilerin yaptığı yardımın üç buçuk katına ulaşmaktadır. Ayrıca Araplar, küçük menfaatler için tesirli bir silah olan boykotu sürdüremediler. Hâlbuki Yahudiler ile alış veriştiren doğacak zarar, küçük menfaatlerin getireceği karın bin misli olacaktır. Maalesef Araplar bunu unuttular. Bk. Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 28-30.

39 Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 37-45.

40 Şekîb Arslan önceki âlimlerin günümüzdeki parlamento işlevini yürüttüklerini, padişahların yanlış adımlar atmalarını önlediklerini savunmaktadır. Dünya zevklerine itibar etmeyen ulema sınıfı, yöneticilerin memnuniyeti veya gazabı ile ilgilenmez bilakis sultanlar onlardan korkarlardı. Çünkü ulemanın halk üzerindeki etkisini ve halkın onlara itaat edeceğini bilirlerdi Bk. Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 54-56.

araştırmalarda, bu konu teorik ve pratik boyutları ile tahlile tabi tutulmakta ve teori ile pratiğin uyumsuzluğuna dikkat çekilmekteyse de⁴¹ Arslan'ın bu konuya yaklaşımını içinde bulunduğu şartlara göre değerlendirmek gerekmektedir. Evvela Arslan, bir ilim ve fikir adamından ziyade edebiyatçı-şair ve siyasî-aktivist bir kişiliktir. Ayrıca görüşleri, derinlikli fikrî tahlillerden ziyade Müslümanların içinde bulunduğu olumsuz koşullardan onları çıkaracak bir motivasyon oluşturmaya yönelik çözüm arayışlarıdır.

Arslan'ın konu hakkındaki fikirlerinde manevî değerleri ön plana çıkardığı; tüm bilimsel ve teknik ilerlemeleri bu değerlere bağladığı görülür. Müslümanların Batılılar karşısında yenilgiye uğramasının teknik üstünlük ile ilgili olduğuna dair gerekçeleri eleştiren Arslan, insanlarda kararlılık ve vatan sevgisini inşa eden unsurun askeri üstünlük olmadığı; aksine vatan sevgisi ve kararlılığın savaş teknolojisini gelişmesini ve askeri üstünlüğü sağladığı görüşündedir. Teknik üstünlüğün bilgi ile ilgili olduğu, bilginin ise Müslümanlarda olmadığına dair gerekçeleri de mazeret olarak gören Arslan'a göre düşüncenin gelişmesi ve bilgi üretimi azme ve iradeye bağlıdır.⁴² Örneğin Japonlar 1868 yılına kadar diğer Doğu toplumları gibiydiler. İlerleme azmi ile birlikte elli sene içerisinde Avrupa'nın ilmini ve sanatını öğrenerek onların seviyesini yakaladılar. Ayrıca kendi geleneklerinden ve inançlarından da taviz vermeden ilerlemenin mümkün olduğunu gösterdiler.⁴³ Arslan'a göre bir İslam devleti, silahlanmak isterse silahları hızlıca temin edebilir. Ama Müslümanlar para harcamak istemiyorlar, mali fedakârlıkta düşmanlarından geride kalıyorlar. Sırf dua edip evliyadan yardım istemekle başarılı olabileceklerini sanıyorlar. Yeni üretilen silahlardan mahrum ve o silahların kullanılabilmesi için gerekli olan bilgiye sahip olmayan Müslümanlar Frenklerle her karşılaştıklarında mağlup oluyorlar. Bu durum, uzun süre devam ettiği için Müslümanlar hâlihazırda kendilerine olan güvenlerini yitirip ümitsizliğe kapılmışlardır. Bu sorunu aşmanın yolu, İslamî değerlere göre yaşamak ve İslam dünyasının topyekün bir araya gelerek sömürgecilerin işgallerinin durdurulmasından geçmektedir.⁴⁴

Arslan'a göre Müslümanların çöküş sebeplerinin en önemlilerinden biri de faydalı veya zararlı oluşuna bakmaksızın her eskiyi ortadan kaldırmak isteyenler ile en ufak yeniliğe bile direnç gösterenlerdir. Arslan bu iki zümreyi, tutucular ve inkârcılar olarak vasıflandırmaktadır. İnkârcılar; Müslümanları ve diğer Şarklıları Batılılaştırmakta, onları benlik ve şahsiyetlerinden çıkarmakta ve onlara mazilerini inkâr ettirmektedir. Tutucular ise kâfirlere uymayı küfür kabul etmekte, yeni öğretim düzenini, kâfirlerin ortaya koymuş olduğu bir şey olarak görüp en ufak bir tadilata bile rıza göstermemektedirler.⁴⁵ Bu iki gruptan inkârcılar kötü niyetle böylesi bir tavır sergilerken; tutucular, bilmediklerinden ve taassuplarından bu şekilde davranmaktadırlar. Ancak niyetleri kötü olmasa da düşmanların eline koz verenler tutuculardır. Çünkü davranışları ile İslam âleminin geri kalmasının nedeninin İslam olduğuna dair iddialara meşruiyet kazandıranlar onlardır. Bu düşüncüyü taşıyan kimseler, İslam dinini sadece ahiret dini olarak kabul ederler, dünyayı mamur hale getirmeye çalışmazlar; kâfir ilmi diyerek modern ilimlere kapıları kapatır ve sadece dini ilimler ile uğraşırlar. Böyle davranan tutucu Müslümanlar, milletlerine zarar verip onların geri kalmalarına neden olmaktadır. Düşmana muhtaç hale gelince de sorumluluğu kader ve kazaya yüklemektedirler. Arslan'a göre bu tutum, tembellerin tutumu olup bu yaklaşım, Müslümanlar arasında bir derviş takımının peyda olmasına neden olmuştur. Bu kimseleri vücudun felçli azalarına benzeten Arslan'a göre bu kimseler, Avrupalıların İslam ve Müslümanlara yönelik olumsuz düşünceler edinmelerine neden olmuştur.⁴⁶ İslam'ın özünde böyle bir düşünce olmadığını ispatlama ve cebri kader anlayışını tenkit etme gayesi ile Arslan, çeşitli ayetleri delil olarak kullanmaktadır.⁴⁷

Şekîb Arslan'ın Müslümanların geri kalmalarına yönelik tahlillerinin derinlikli analizler olduğunu söyleyebilmek güçtür. Konu hakkındaki fikirlerini serdederken dinî mirası ve geleneği eleştirel bir gözle ele almaktan ziyade geleceği yücelten bir yaklaşım içerisinde. Müslümanların gerileme sebeplerini vaazkâr bir üslup ile ele alması, konuya

41 Müslümanların tarihi tecrübeleri de bu yargının teorik bir çerçeveye hapsedildiğine dair pek çok örnekle doludur. Örneğin hükümdarın, Allah'ın hukukuna aykırı buyruk vermesi durumunda tebaanın itaat etme yükümlülüğünün ortadan kalktığı ve hatta itaat etmemenin bir görev haline geldiğine dair yaygın kabulün işlevselliğinin bulunmamasıdır. Bu hakkın veya görevin hangi noktada vücut bulacağı ve bunun hayata nasıl aktarılacağına kimlerin karar vereceği, İslam siyasal düşüncesinin en temel sorunlarından birini teşkil etmektedir. Bk. Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi* (Ankara: Kronik Kitap, 2021), 131.

42 Emîr Şekîb Arslan, *el-İrîsâmâtü'l-litâf fi hatîri'l-hac ilâ akdesi'l-metâf*, thk. Muhammed Reşîd Rızâ (Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012), 67; Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 58-59.

43 Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 58-59.

44 Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 59-60; Ömer Aslan, "Emir Şekib Arslan'ın Kişiliği Işığında İttihat ve Terakki'nin İslamcı Siyaseti", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2019), 263-265.

45 Bk. Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 69-82; L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, 202.

46 İslam toplumundaki tutucular her ne kadar İslam'a dair olumsuz algı oluşmasında etkili olmuşlarsa da Batılılar bu konuda tarafgirdirler. Çünkü kaza ve kader konusunda İncil'de de pek çok ayet vardı. Avrupalılar İncil'i okur. Onu takdis eder ve prensipleri ile övünürler. Bunun yanında gece gündüz çalışır, kazanç peşinde koşar ve kaderi inkâr ederler. Bk. Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 89-90.

47 Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 83-91, 109.

yaklaşım biçimi ve fikirleri dikkate alındığında kendisinin selefi tutuma sahip bir ıslahatçı olduğu söylenebilir.⁴⁸ Ayrıca o, bir ilahiyatçı olmadığından İslam düşünce geleneğini tahlil edebilecek bir formasyona da sahip değildir. Bu durum, içinde yetiştiği ortam ve şartlar ile birleştiğinde Arslan'ın İslam dünyasının problemlerine dair İslamcı düşünürlerin kabullerini benimsemesini beraberinde getirmiştir. O, İslam'ı veya İslamî geleneği tenkide tabi tutmak yerine, İslam'ın Müslümanların ihtiyacı olan her şeye sahip olduğunu savunmuştur. Sorun, Müslümanların inançlarının gereğine göre davranmamalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Arslan'ın söylemine, inançlarının gereğini yerine getirmiş olan geçmiş nesillerin yaşamı ile devrinin Müslümanlarının yaşamlarının mukayesesi hâkimdir. Ancak mevzubahis mukayesenin geçmişe dair ciddi bir bilgi birikimi ile yapıldığı da söylenemez. O, geçmişî spesifik örnekler eşliğinde değerlendirmemekte, bu hususta genelleşici ifadeler kullanmaktadır.

2. Şekîb Arslan'ın Çözüm Önerileri

Arslan'a göre Müslümanların en acil ihtiyacı bağımsızlıklarını kazanmalarıdır. Fakat hakiki özgürlük için sömürgeciliğin sona erdirilmesinden daha fazlası gereklidir. Nihai hedef, Araplığın ve İslam'ın özgün değerlerinin korunmasıdır.⁴⁹ Kültürel meselelerde müdahaleye hiç taviz vermeyen Şekîb Arslan, Müslüman dünyanın ileri derecede teknik hünerleri edinmeye olan ihtiyacını ise kabul etmiştir. Özellikle yazılarında mikroskobi, kimya ve izafiyet teorisinden söz etmesi, fen bilimlerine ilgili olduğunu göstermektedir. O, Müslümanların Avrupa'da tahsil görerek bu konularda bilgi edinmelerini ve Avrupa dillerini öğrenmelerini zaruri görür. Ancak dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. O da akültürasyona uğramamaktır. *“Kendimiz kalırken modernize olmak zorundayız.”* demekle aynı anda hem kültürel açıdan korumacı hem de ilerici idealist bir portre çizmektedir.⁵⁰

Müslümanların aşması gereken en büyük sorunları ise ümitsizlikleridir. Avrupalıların üstünlüğü düşüncesi, her mukavemetin boş görülmesine ve Müslümanların ümitsizliğe kapılmasına neden olmuş ve Avrupalılar, Müslümanların içine düştüğü bu ümitsizlikten yararlanmışlardır.⁵¹

Şekîb Arslan, ilerlemenin ölçüsünün kemiyet ile değil keyfiyet ile ilgili olduğu fikrindedir. Çünkü Müslümanlar hiçbir zaman olmadıkları kadar kalabalık bir nüfusa sahiptirler. Ancak niceliksel üstünlüğe niteliksel üstünlük eşlik etmemektedir. Bu durumun nedeni ise mücadele etmemek ve rehavete kapılmaktır. Konu ile ilgili fikirlerini şu hadis rivayetine dayandırmaktadır:

*“Yakında oburların yemek kaplarının üzerine üşüştikleri gibi diğer milletler de sizin üzerinize atılırlar. Biri ‘O gün biz az mı olacağız?’ dedi. Rasûlullah şöyle buyurdu: ‘Bilakis sayıca çok olacaksınız. Fakat selinti gibi olacaksınız. Allah düşmanlarınızın kalbinden korkuyu söküp alacak, sizin kalbinize de vehn salacak.’ Biri ‘Vehn nedir ya Rasûlallah?’ dedi. Vehn, dünyayı sevmek, ölümden hoşlanmamaktır.’ buyurdu”*⁵²

İlerlemek için nelerin alınıp nelerin alınmayacağını ölçüsünü belirleyecek olan ise siyasî hükümlanlıktır. İslam nizamının bekası, maziye bağrına basmakla beraber geleceğin icaplarını da gözetip gerekli ayarlamaları yapan güçlü ve bağımsız bir hükümdara bağlıdır. Bu nedenle Arslan, Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliğin bozulmaması için öncelikle II. Abdülhamit'i desteklemiştir⁵³ daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yanında yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması üzerine Türk-Arap birliğine bağlı bir İslam hilafeti kurma idealini gerçekleştirme umudunu yitiren Arslan, yeni arayışlar içerisine girmiştir. Bu devrede hedef küçültmek zorunda kalmış ve Arap birliği düşüncesi için çalışarak bu uğurda uzun yıllar mücadele etmiştir. Karizmatik kişilikli bir İslam halifesi özlemini söz konusu süreçteki arayışlarında görmek mümkündür. İslamî nizam ve yenilenme için gerekli olan itici gücü, siyasî bir gücün varlığına hasretmesi nedeniyle fikrî manada hocası Abdüh'tan çok Efgânî'nin fikirlerine yaklaştığı söylenebilir. Özellikle siyasî

48 Bazı önemli ıslahatçıların fikirlerine dair bk. Ömer Faruk Teber, “Seyyid Kutup (1906-1966)”, *XIX. Yüzyıldan Günümüze İslam Düşünürleri*, ed. Kemal Sözen - Sabri Yılmaz (İstanbul: Divan Kitap, 2023), 135-147; Ali Kürşat Turgut, “Tunuslu Hayreddin Paşa (1822-1890)”, *XIX. Yüzyıldan Günümüze İslam Düşünürleri*, ed. Kemal Sözen - Sabri Yılmaz (İstanbul: Divan Kitap, 2023), 429-441.

49 Mussolini, Jouvenel ve Milletler Cemiyeti Daimi Manda Komisyonu Başkanı Marquis Tehodoli gibi pek çok önemli kişi ile Libya ve Suriye'nin özgürlüğüne yönelik görüşmelerde bulunmuş. La Nation Arap dergisinde kaleme aldığı yazılarda İtalya, Fransa, İngiltere gibi sömürge devletlerinin uygulamalarını sert bir dille eleştirmiştir. Adal, “Shakib Arslan's Imagining of Europe: The Coloniser, the Inquisitor, the Islamic, the Virtuous, and the Friend”, 159-164.

50 Yazara göre Arslan bu tavrı ile geleneği koruyarak modernleşmeyi hedefleyenlerin yaşadığı ikilemi yaşamıştır. Bk. L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, 215-216.

51 Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 57-58.

52 Şekîb Arslan, bu rivayeti kendisine Faslı Şeyh Muhammed b. Ca'fer el-Kettâni'nin rivayet ettiğini ve hadisin muhtelif kaynaklarda da yer aldığı bilgisini vermektedir. Bk. Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 63-64.

53 Arslan'ın Abdülhamit'e yönelik övgülerinin yer aldığı şiirler için bk. Muhammed Yasir İnce, *Şekîb Arslan'ın Hayatı, Eserleri ve Divanındaki Methiyeler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 38-56.

aktivist kişiliği ile Efgânî'nin tutumunu sürdüren Arslan'ın, Batı tehdidine karşı koymaya yönelik ürettiği çözümlerde de Efgânî'den etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Efgânî, gerek maddi gerekse manevî anlamda sömürgecileri kovacak güce ulaşmanın yolunun körü körüne taklit olmadığına; öz kaynaklara dayalı ancak İslam'ı yeniden ele alan bir yorumlama faaliyetinin zaruretiyle işaret etmekteydi.⁵⁴ Arslan'ın eserlerinde de bu vurgu ön plana çıkmaktadır. Ancak Arslan, bir teorisyenden ziyade, bir siyaset adamıdır. Müslümanların gerileyişi husundaki çözüm önerilerinde teorik manada yeni fikirler üretmemişse de yabancı tahakkümüne karşı koyma sürecinde İslam dünyasındaki hareketleri organize etmede ve uluslararası komisyonlardaki faaliyetlerinde oldukça başarılı olmuştur.

3. Şekîb Arslan'ın İslam Birliği Düşüncesi

Batı'nın emperyalist siyaseti Müslümanlar arasında birlik fikrini doğurmuş ve dini şuurun siyasi şuur şekline dönüşmesini sağlamıştır. Eskiden İslam terimi yalnızca din ve ibadet manasına gelmekte iken XIX. yüzyılın son çeyreğinde birçok değişimin etkisi ile İslam terimi sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel alanları kapsayacak kadar genişleyerek, aynı kültürü ve değerleri paylaşan insanlar arasında ortak bir ideoloji haline gelmiştir. İslam bir ideoloji olurken, ümmet de millete dönüşerek bu ideolojiyi kabullenmiştir. Pan-İslamizm adı verilen İslamcılık cereyanı, yeni siyasi bir ideoloji olarak, geleneksel Osmanlı Devleti'ni milli bir İslam-Osmanlı Devleti haline getirerek bir süre daha varlığını devamını sağlamıştır.⁵⁵

Şekîb Arslan da yukarıda sözü edilen süreçte İslam birliği düşüncesini savunan önemli isimlerden olmuştur. Bu nedenle Arslan, Osmanlı devletinin yıkılmasına ve yerine millî devletlerin kurulması fikrine şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre İslam kardeşliği, her coğrafyadan Müslümanı Osmanlı'ya bağlamaktadır.⁵⁶ O, Osmanlı hilafetinin etrafında bir İslam dayanışması oluşturulması gerektiğini savunmuş; bunun, hilafet makamını güçlendirmek ve İslam mirasına sahip çıkmakla gerçekleşeceğini düşünmüştür. Bu nedenle I. Dünya Savaşı'nda Arapların Osmanlı'dan ayrılmasına karşı çıkmıştır.⁵⁷ Ona göre Osmanlı'dan kopmak, İslam topraklarını emperyal amaçlarla ele geçirmeye çalışan Batılılara hizmet etmek anlamına gelmektedir. Bundan ötürü Arslan, Arap âleminin içinde bulunduğu ahvali bilen birinin Osmanlılık yerine Arapçılık düşüncesine sarılmasını şiddetle eleştirmiştir.⁵⁸ Arslan, *Sîre Zâtîyye* adlı otobiyografik eserinde 1913 yılında Paris'te düzenlenen Arap Kongresi hakkındaki memnuniyetsizliğini dile getirmektedir. En yakın arkadaşlarının da iştirakçisi olduğu kongrenin ülkenin Balkan Savaşı ile meşgul olduğu, topraklarının büyük bir bölümünü kaybettiği, gerek askerî gerekse siyasî bakımdan güç kaybına uğradığı bir dönemde gerçekleştirilmesini doğru bulmamaktadır. Arslan'a göre Müslümanlar, ne kadar etnik aidiyetlerini ön plana çıkarıp milliyetçi bir tavır sergilemeye çalışırlarsa çalışsınlar Avrupalıların nazarında daima tek bir millet olarak telakki edilmektedirler.⁵⁹ Arslan'ın bu yönü ile döneminin diğer Arap aydınlarından farklı bir tutum sergilediği görülmektedir.

Şekîb Arslan'ın Pan-İslamist Osmanlıcılığı, döneminin siyasal konjonktrünün gereği olarak desteklediği düşünülebilir. Arslan, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar İslam Birliği dışında hiçbir düşünceye kapı aralamamış ve farklı arayışlar içerisinde olmamıştır. Bahsettiğimiz süreçte Osmanlı hilafetinin Müslümanların hamisi olduğunu ısrarla vurgulayan Şekîb Arslan, emperyal güçlerin Müslümanların hürriyetlerini ellerinden alabilmek için Osmanlı'nın yok olmasını beklediklerini her fırsatta dile getirmiştir. Bu nedenle Arslan'a göre tüm Müslümanların sadakatle Osmanlı'nın yanında yer alması zaruridir. İslam birliği düşüncesini savunduğu dönemde Arapların bir araya gelmesinin nerdeyse imkânsız olduğunu düşünmüştür. Çünkü Araplardaki kavmiyetçilik duygusu sürekli bir hizipleşmeye neden olmaktadır. Ona göre Arapları, tüm kabilecilik ve kavmiyetçiliği aşan din birliği dışında hiçbir bağ bir arada tutamaz.⁶⁰ Arslan'ın bu dönemdeki amacı, Osmanlı merkezinin gücünü ve kontrolünü koruyarak hâkimiyetini meşrulaştırmaktır. İslam'ı siyasi birleştirici bir rol olarak gören Arslan'ın bu husustaki tavrını, Arap ayrılıkçılığı fikrine karşı bir denge unsuru olarak tasarladığı söylenebilir.⁶¹

54 Konya ilişkin detaylı bilgi için bk. Mustafa Ünverdi, "Çağdaş İslam Düşüncesinde Taklit Karşılığı -Afgânî, Abduh ve Musa Carullah Örneği-", *IV. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi Tam Metin Kitabı* (Mardin, 2018), 619-627.

55 Kemal Karpat, "Pan-İslamizm ve II. Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları* 48 (1987), 30-31, 35.

56 Arslan, *Osmanlı'da Ayrılık Yanlısı Araplara Sesleniş*, 134-135.

57 Arslan, bu süreçteki tavrı ile Reşid Rıza'nın karşısında yer almaktadır. Halifenin Kureyşiliğini savunan Rıza'nın aksine o, daha yetenekli olması durumunda Kureyşli olmayanı tercih edilebileceğini savunur. Geniş bilgi için bk. Haddad, "The Ideas of Amir Shakib Arslan: Before and After the Collapse of the Ottoman Empire", 106.

58 Arslan, *Osmanlı'da Ayrılık Yanlısı Araplara Sesleniş*, 164-180; Arslan, "Emir Şekib Arslan'ın Kişiliği Işığında İttihat ve Terakki'nin İslamcı Siyaseti", 151-152.

59 Arslan, *Sîre zâtîyye*, 92-93.

60 Arslan bu konudaki düşüncesini İbn Haldun'a dayandırmaktadır. Bk. Arslan, *Osmanlı'da Ayrılık Yanlısı Araplara Sesleniş*, 54-57.

61 Abdurrahman Atçıl, "Die Welt Des Islam", *Decentralization, Imperialism, and Ottoman Sovereignty in the Arab Lands before 1914: Shakib Arslan's Polemic against the Decentralization Party* 53/1 (2013), 26.

Gerek Mısır'daki gerekse Suriye'deki vatansever ıslahat yanlıları, Batılıların istilasına son vermek için Osmanlı'nın vazgeçilmez bir müttefik olduğunu düşünmüşlerse de bu fikri taşıyanlar içerisinde Türk dostu olarak anılmaktan memnuniyet duyan çok az kişi olmuştur. Şekib Arslan, bu istisnalardan biridir.⁶² O, Adem-i merkeziyetçi⁶³ Arap ıslahatçılarına, kaleme almış olduğu yazılarla sert eleştiriler yöneltmiştir. Bölgesel muhtariyetin memleketi doğrudan yabancıların tahakkümüne terk etmek olduğunu düşünen Arslan, İslam birliğini en uygun strateji olarak görmüştür.⁶⁴ Bu konudaki tavrı nedeniyle Abduh'un önde gelen öğrencilerinden ve kendisinin de yakın dostu olan Reşid Rıza ile arası bozulmuştur. Arslan'ın İttihat ve Terakki Fırkası'na yönelik tutumu nedeni ile Reşid Rıza ve diğer reformist Araplar, onu İttihat ve Terakki Fırkası'nın işbirlikçisi olmakla itham etmişlerdir. Bu konuda Reşid Rıza, daha da ileri gitmiş ve Arslan'ı, İslam'la esaslı bir ilişkisi olmayan Dürzilikten gelme ve dinin savunucusu olma vasfından uzak bir şahsiyet olarak vasıflandırmıştır. Reşid Rıza, daha sonra bu konudaki fikrini değiştirmişse de İttihat ve Terakki Fırkası ile olan bağlantısını hazmedemediği süreçte Arslan hakkında sert ifadeler kullanmıştır.⁶⁵

Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra Osmanlıcılık idealinin gerçekleşmesi ümitlerini yitiren Arslan, Ortadoğu'daki sorunlarla ilgilenmiştir. O, 1921 yılında Reşid Rıza ile Suriye-Filistin Kongresi'nin önde gelen üyelerinden biri olmuştur.⁶⁶ 1922 yılında Filistin'i Milletler Cemiyeti'nde temsil etmek üzere delegasyon üyesi olarak seçilmiş ve 1926'da Vatikan'da Filistin meselesini temsil eden bir komisyona başkanlık etmiştir.⁶⁷ Arslan, özelde Suriye'nin genelde ise tüm İslam âleminin bağımsızlık mücadelesi ve İslam coğrafyasının dinî-kültürel değerlerinin korunması için mücadele etmiştir. O, fikrî sahada yazılarıyla; çeşitli uluslararası komisyonlarda ise yürüttüğü politika ile İslam dünyasını temsil etmiştir. Arslan, etkili politikası ile Libya, Mısır, Suriye ve Filistin bölgesindeki sorunları çözüme kavuşturmaya yönelik aksiyon almış ve bu hususta önemli başarılar elde etmiştir.

Arslan, İslamcılık düşüncesinde Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Ahmed Şerif es-Senûsi gibi bazı şahsiyetlerden etkilenmiştir. Onun etkilendiği şahsiyetlere büyük bir saygı duyduğu anlaşılmaktadır. Özellikle fikir dünyası üzerinde büyük etkisi olan Abduh'un *Menâr* dergisini çıkaran Reşid Rıza'yı desteklemesini takdir ve hayranlıkla karşılamıştır.⁶⁸ Çünkü *Menâr*, ona göre İslam'ı bidatlerden arındıran, selef dönemindeki ilk haline döndüren, mevcut medeniyet ile kompozisyonunu sağlayan, dinî reform (ıslah) sahasında çıkan en iyi dergi olup Reşid Rıza da Abduh'a halef olmaya en layık kişidir.⁶⁹ Arslan'ın dini bid'at ve hurafelerden arındırıp selef dönemindeki saf haline döndürme düşüncesi ile ıslah vurgusu İslamcı düşüncenin temel söylemlerini benimsediğini göstermektedir.

Hilafet müessesesinin 1924'te lağvedilmesine kadar Arslan, Osmanlı hilafeti makamının korunması fikrinde kararlı bir duruş sergilemiştir. Hilafetin lağvedilmesini takiben Arap dünyasında yeni halife arayışları baş göstermiş ve bu amaçla kongreler düzenlenmiştir. Arap dünyasında Kral Fuad, Şerif Hüseyin ve İmam Yahya'nın isimlerinin gündeme geldiği bu süreçte, Arslan'ın görüşlerinin tam olarak berraklaşmadığını söyleyebiliriz. Reşid Rıza ise söz konusu süreçte İslam dünyasının halifesiz kalamayacağını, bu makama liyakati tüm fakihlerce onaylanacak birinin gelmesi gerektiğini düşünmekte; Şerif Hüseyin'in hilafet iddiasına şiddetle muhalefet etmekteydi. Rıza, gerekli nitelikleri taşıyan biri belirlenene kadar muvakkat bir halife belirlenmesini önermekte ve aday olarak Yemenli İmam Yahya'yı zikretmekteydi. Şekib Arslan'a gelince o, Rıza'dan farklı olarak icmâ şartının gerekmediğine ve İslam ahkâmına bağlı birden fazla hükümdarın hilafetin gerektirdiği fonksiyonları farklı bölgelerde aynı anda üstlenebileceğine dair fikir değişikliğine gitti. Aslında Arslan, mevzubahis süreçte pek çok gel git yaşamış ve gerekli şartları

62 L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, 50-51, 64.

63 Mahallî idarelere geniş yetkiler tanıyan ve II. Meşrutiyet'ten sonra Prens Sabahaddin tarafından Türk yönetim sistemi için teklif edilen temel ilke. Bu fikri taşıyanlara ise Adem-i merkeziyetçiler denilmiştir. Geniş bilgi için bk. Şerif Mardin, "Adem-i Merkeziyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

64 L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, 61-62; Arslan, *Osmanlı'da Ayrılık Yanlısı Araplara Sesleniş*, 56.

65 L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, 63.

66 Kongre, Suriyeli ve Filistinli milliyetçilerin faaliyetlerini koordine etmekte ve Suriye'nin birlik ve bağımsızlığına yönelik talepleri dile getirmekteydi. Bk. Haddad, "The Ideas of Amir Shakib Arslan: Before and After the Collapse of the Ottoman Empire", 105.

67 Arslan ailesinin mevcut liderliğini Talal Arslan yürütmektedir. Bk. Moran Levanoni, "Tradition and Protest: The Druze Community in Lebanese Politics", *Al-Durziyye: Druze and other Minorities in the Middle East*, ed. Omri Eilat, 2023, 2/5-6; Adal, "Shakib Arslan's Imagining of Europe: The Coloniser, the Inquisitor, the Islamic, the Virtuous, and the Friend".

68 Başlangıçta Reşid Rızâ hocası Abduh'u dergi çıkarma konusunda ikna etmekte zorlanmıştır. Muhammed Abduh, dergilerde daha çok siyasi meselelere itibar edildiğini, ayrıca Mısır'da yayımlanan *el-Mü'eyyed*, *el-Muqattam*, *el-Ehrâm* gibi güçlü dergiler karşısında çıkarılması düşünülen derginin tutunamayacağını söylemişse de Reşid Rızâ ıslahat çizgisinde bir dergiye olan ihtiyaç konusundaki ısrarını sürdürmüş ve neticede taraf tutmama, polemığe girmeme ve resmî zevata hizmet etmeme şartıyla hocasından onay almıştır. M. Sait Özervarlı, "Reşid Rızâ" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2008), 35/14.

69 Abduh hakkında üstaz, imam ve şeyh ifadelerini; Reşid Rıza hakkında üstaz, üstazü'l-ekber ifadelerini kullanmaktadır. Bk. Arslan, *Seyyid Reşid Rıza ev ihâu erbe'ine sene*, 15.

taşıyan uygun kimse olmadığını düşünmüştür.⁷⁰ Pratikte Arapların tek bir isim etrafında birleşmesine dair bir gelecek tasavvur eden Arslan'ın konu hakkındaki fikirleri üzerinde 1929 senesinde gerçekleştirdiği hacc ziyareti etkili olmuştur.⁷¹ Bu ziyaret ile Arslan ve Suudi emiri Abdülazîz b. Suud arasında sıcak bir diyalog gelişmiştir. Arslan, İslam birliğinin halifelliğini İbn Suud'un üstlenebileceğini dile getirmiş ve yazılarında hakkındaki olumlu kanaatini övgü içerikli bir dille ifade etmiştir.⁷² Yakın dostu Reşid Rıza da sonraki süreçte İbn Suud konusunda onunla hemfikir olmuştur. Onlara göre İbn Suud, söz konusu dönemde Avrupa'dan bağımsız en büyük İslamî gücü temsil etmektedir.⁷³

Şekîb Arslan, savaşlar arası dönemde Arap dünyasının doktrin ve stratejilerini şekillendiren bir isim olarak görülmektedir. Nitekim İslam coğrafyasının farklı bölgelerindeki ulemanın yanı sıra Paris'teki milliyetçi öğrenciler, Kuzey Afrikalı İslamî uyanışçı düşünürler Arslan'dan etkilenmiştir. Ancak Fas'taki milliyetçi hareket üzerinde etkisi daha büyük olmuştur. Fas'ta 16 Mayıs 1931'de Berberî Dahir⁷⁴ karnamesinin ilan edilmesi, Fas milliyetçiliğini alevlendirmiştir. Kararı, idari ve kültürel yönden Berberileri, Araplardan koparmaya yönelik bir adım olarak değerlendiren Arslan, bir propaganda kampanyası koordine etmiştir. Bu süreci yönetme şekli, Kuzey Afrikalı aktivistler ve Fransız yetkililer nezdinde Arslan'ın imajını efsaneleştirmiştir. Arslan'ın planı, Milletler Cemiyetine, Fransız hükümetinin bütün birimlerine ve büyük devletlerin şansölyelerine mektup, telgraf ve dilekçe yağdırılması şeklindeydi. Berberî Dahir'e karşı yürütülen propagandaya büyük bir uluslararası İslamî destek sağlayan Arslan'a bu süreçte Reşid Rıza da *Menâr*'ın prestiji ile destek vermiştir.⁷⁵

Görülmektedir ki, Şekîb Arslan, İslam birliği düşüncesini en temel motivasyon kaynağı kıldığından, Müslümanları ve Arapları ilgilendiren tüm lokal olay ve sorunlarla da ilgilenmiştir. O, Müslümanlar arasında siyasal birliğin kurulabilirliğine içtenlikle inanmış ve bunu diriltme çabasında olmuştur. Şekîb Arslan, Osmanlı Devleti'nin yıkılması sürecine kadar Osmanlı halifelğine bağlı bir İslam birliği tahayyül etmiş, gerçekleşmeyeceğini anladığındaysa Arapları bir arada tutmaya çalışmıştır. Bu bağlamda sömürgecilikle mücadele etmiş, İslam birliği idealini taşımış ve tüm siyasî faaliyetlerinde bu arayışını sürdürmüştür; Suriye, Fas, Tunus, Cezayir bölgelerinin yerel olarak özgürleşmesine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Arslan'ın bu tutum değişikliği, duruma göre pozisyon alan bir şahsiyet olduğuna yorumlanabilirse de aslında bu tavrı üzerinde farklı etkilerin olduğu görülmektedir.

Sonuç

Şekîb Arslan, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın ilk yarısından etkili olmuş bir Arap aydınıdır. İslamcılık düşüncesinin en etkin olduğu zaman diliminde yaşamış olan Arslan, dönemin tartışmalarından etkilenmiş ve devrinin sorunlarına çözüm aramıştır. Arslan, İslam dünyasının çağın yeniliklerine ayak uyduramaması hususunda çoğunlukla bilimsel ve teknik konulardaki gerileyişi önemsememiş; ahlakî yenilenme ile diğer alanlardaki geriliğin kısa sürede ıslah edilebileceğini düşünmüştür. Ayrıca o, bir yenilenmenin gerekliliğinden söz ederken herhangi bir ıslah programından ve bu programın hayata nasıl geçirileceğinden de söz etmemiştir. Arslan'ın söyleminde İslam'ın ilerleme için gerekli olan tüm niteliklere haiz olduğu düşüncesi ön plandadır. Bu tavrının pragmatist yaklaşımından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü o, sömürgeleştirilmiş ve modern Avrupa karşısında yetersizlik duygusu yaşayan halkların direnişini güçlendirmeye yönelik bir yaklaşıma sahiptir. Ona göre Müslümanların en çok ihtiyacı olan şeylerden biri ümitlerini ve mukavemetlerini yitirmemeleridir. Bu tavrı, yazılarında, bölge halklarının organizasyonunda ve siyasî temaslarında müşahade edilebilmektedir. Dolayısıyla Arslan'a göre yapılması gereken ilk nesillerin İslam'ı yaşama biçimlerini örnek almak ve İslamî değerleri yeniden hayatın her sahasına tatbik etmektir. Arslan'ın dini bid'atlerden

70 1929 senesindeki hacc ziyaretinden sonra kaleme aldığı eserinde tüm İslam âleminin yabancı boyunduruğunda olduğu süreçte İslam âleminde iki beldenin istisna olduğunu belirtmektedir. Bu iki bölge Abdülazîz b. Suud'un denetiminde olan Hicaz bölgesi ile Yahya b. Muhammed Hamîdüddîn'in denetiminde olan Yemen bölgesidir. Bk. Arslan, *el-İrtisâmâtü'l-litâf fi hatîri'l-hac ilâ akdesi'l-metâf*, 22.

71 Hacc hatıralarını kaleme aldığı eserinde İbn Suud'a olan hayranlığını açıkça görmek mümkündür. İbn Suud ile olan yakın ilişkisine dair aktarımları ve İbn Suud'un hacc yolunun emniyetini tarihte görülmemiş bir şekilde sağladığına dair övgüleri hakkında bk. Arslan, *el-İrtisâmâtü'l-litâf fi hatîri'l-hac ilâ akdesi'l-metâf*, 22, 23-24, 70, 74, 77, 106, 107, 164, 201.

72 Arslan, *el-İrtisâmâtü'l-litâf fi hatîri'l-hac ilâ akdesi'l-metâf*, 22-24, 70; Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, 130-132; L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, 128-136.

73 En büyük güç İbn Suud'dur. Arslan'a göre ülkesi yabancı boyunduruğunda olmayan iki isimden diğeri ise Yemen'in imamı Yahya b. Muhammed Hamîdüddîn'dir. Arslan, *el-İrtisâmâtü'l-litâf fi hatîri'l-hac ilâ akdesi'l-metâf*, 22-23; L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, 216.

74 Berberî Dahir, İslam'ın ilk günlerinde İslamlaştırılmış olan Berberilerin İslam hukukuna tabiiyetlerini ortadan kaldırıp Berberî yasalarını uygulayan Fransız ve Berberî mahkemelerine karşı sorumlu olduklarına yönelik alınmış olan karardır. Bu karar, Fransızların Berberileri Hristiyanlaştırmasının ilk adımı olarak Berberileri İslam'dan uzaklaştırma planı gibi algılanmıştır. Bk. Adal, "Constructing Transnational Islam: the East-West network of Shakib Arslan", 197-198.

75 L. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*, 170-176.

arındırma, selef vurgusu ve reforma dair söylemlerinde İslamcılık düşüncesinin yansımalarını görmek mümkündür. Geleneği korumaktan yana olan Arslan, geleneksel sistem içerisinde reformun mümkün olduğuna inanmıştır. Bu duruşu nedeniyle Arslan'ı Selefi-ıslahatçı bir şahıs olarak nitelemek mümkündür.

En etkin olduğu yıllar, iki dünya savaşı arası döneme denk gelen Arslan, bu dönemde yaşanan hızlı değişimlerden etkilenmiş ve bu değişimlerin gölgesinde fikri ve özellikle de siyasî sahada etkili olmaya çalışmıştır. Arslan, düşüncelerini hayata geçirebileceği zemin kaydığında çözüm formülünü yeni durumlara göre düzenleyebilme yeteneğine sahip bir kişiliktir. Bu nedenle I. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonrasına kadar Osmanlı hilafetine bağlı bir İslam birliğini savunmuşsa da hilafetin lağvedilmesi ile Arslan, Arap birliği için çalışmaya başlamıştır. Arap birliğinin gerçekleşmesinin önündeki engellerin aşılabilmesi ile Arslan, aynı anda birden fazla hükümdarın halifenin görevlerini farklı bölgelerde üstlenebileceğini dile getirmeye başlamıştır. Arslan'ın hilafet konusundaki görüşlerindeki değişimler, şartlara göre konum alan bir şahıs olarak algılanmasına neden olmuşsa da aslında o, her zaman İslam birliği idealini korumuştur. Arslan'ın genel yaklaşımının mümkün olması durumunda ayrılıkların gerçekleşmemesine yönelik olduğu söylenebilir. Adem-i merkeziyetçiliği bu nedenle sert bir dille eleştirerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yanında yer almıştır. Ancak Türk-Arap birliğinin sağlanabilmesi imkânı ortadan kalkınca sömürgeci güçlerin bölgedeki tahakkümüne son vermek adına Arap milliyetçisi çevreler ile diyaloga geçmiştir. Bu tavır değişikliği Arslan'ın İslam birliği düşüncesinde bir kırılmaya işaret etmektedir. Çünkü o, hilafetin kaldırılmasından önceki süreçte, Reşid Rıza çizgisinin karşısında yer almıştır. Ancak Arslan'a göre tüm Müslümanları tek çatı altında toplamayı ifade eden hilafet makamının ortadan kalkması ile Reşid Rızâ ve diğer Arap milliyetçilerine yaklaşmıştır.

Bir şahsın bakış açısını belirleyen pek çok faktör söz konusu olup bu faktörleri tam olarak belirleyebilmek oldukça güçtür. Tabii olarak Şekîb Arslan'ın da düşünceleri üzerinde içinde bulunduğu çevrenin etkileri ve sınırlamaları olmuştur. Kapalı bir cemaat olan Dürzilikten gelme bir şahsiyet olarak Arslan, mezhebi aidiyetini, bölgeselliğini ve etnisitesini aşarak dönemin sorunlarına çözüm aramıştır. Döneminin en önemli gündem maddeleri olan sömürgecilik faaliyetleri, ihya düşüncesi ve İslam birliği ideali pek çok aydın gibi Arslan'ı da meşgul etmiştir. Eylem adamı kişiliği, ilmî şahsiyetini aşan Arslan, uzun yıllar İslam dünyasının muhatap olduğu sorunlara çözüm aramıştır. Bu gaye ile gerek Doğu'da gerekse Batı'da birçok ülkede bulunmuş ve sayısız kongre ve toplantıya katılmıştır. Gerçekleştirdiği temaslarla Arslan, önemli başarılar elde etmiştir. Arslan'ın İslam birliği idealinden Arap birliği düşüncesine geçiş yaparak Arap milliyetçiliği çizgisine kaymasını dönemin şartları çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Arslan, gerek sömürge karşıtı tutumu ve bu husustaki faaliyetleri ile gerekse yazılı basını kullanma ve uluslararası bağlantılarını yönetme biçimi ile oldukça etkili bir siyasî figürdür. Bu bakımdan Şekîb Arslan, genelde İslam dünyasının özelden ise Arap dünyasının yetiştirdiği ender şahsiyetlerden biridir.

Kaynakça

- Adal, Raja. "Constructing Transnational Islam: the East–West network of Shakib Arslan". *Intellectuals in the Modern Islamic World*. ed. Stéphane A. Dudoignon vd. 176-210. Taylor & Francis e-Library: Routledge, 2006.
- Adal, Raja. "Shakib Arslan's Imagining of Europe: The Coloniser, the Inquisitor, the Islamic, the Virtuous, and the Friend". *Islam in Inter-War Europe*. ed. Nathalie Clayer - Eric Germain. 156-182. New York: Columbia University Press, 2008.
- Arslan, Emîr Şekib. *Bir Aydının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları*. çev. Selda Meydan - Ahmet Meydan. İstanbul: Çatı Kitapları, 2005.
- Arslan, Emîr Şekib. *el-İrtisâmâtü'l-litâf fi hatîri'l-hac ilâ akdesi'l-metâf*. thk. Muhammed Reşid Rızâ. Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012.
- Arslan, Emîr Şekib. *Müslümanların Gerileme Sebepleri*. çev. Abdülvehhab Öztürk. Ankara: Nur Yayınları, ts.
- Arslan, Emîr Şekib. *Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı*. çev. Aziz Akpınarlı. İstanbul: Çatı Kitapları, 2005.
- Arslan, Emîr Şekib. *Seyyid Reşid Rıza ev ihâu erbe'ine sene*. Şam: Matbaatu İbn Zeydün, 1937.
- Arslan, Emîr Şekib. *Sîre zâtiyye*. Lübnan: Dâru't-Tekaddümiyye, 2008.
- Arslan, Emîr Şekib. *Sürgünde Üç Ölüm*. çev. Aziz Akpınarlı. İstanbul: Çatı Kitapları, 2005.
- Arslan, Şekib. *Osmanlı'da Ayrılık Yanlısı Araplara Sesleniş*. çev. Meryem Solmaz. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2016.
- Aslan, Ömer. "Emir Şekib Arslan'ın Kişiliği Işığında İttihat ve Terakî'nin İslamcı Siyaseti". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2019), 249-268.
- Atçıl, Abdurrahman. "Die Welt Des Islam". *Decentralization, Imperialism, and Ottoman Sovereignty in the Arab Lands before 1914: Shakib Arslan's Polemic against the Decentralization Party* 53/1 (2013), 26-49. <https://doi.org/10.1163/15700607-0002A0002>
- Bağlıoğlu, Ahmet. "Mezhep Çatışmaları Karşısında Bütünleştirici Yaklaşım ve Çözüm Önerileri". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2023), 220-255.
- Bağlıoğlu, Ahmet. *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2006.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Havran". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/539-541. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Cündioğlu, Dücan. "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslam-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı". *Divan: Dini Araştırmalar* 2 (1996), 1-94.
- Haddad, Mahmoud. "The Ideas of Amir Shakib Arslan: Before and After the Collapse of the Ottoman Empire". *Views From Edge: Essays in Honor of Richard W. Bulliet*. ed. Nequin Yavari vd. New York: Columbia University Press, 2004.
- Harb, Muhammed. *"el-Menâr"*. 116-118. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2004.
- İnce, Muhammed Yasir. *Şekib Arslan'ın Hayatı, Eserleri ve Divanındaki Methiyeler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- İşcan, Mehmet Zeki. "Çağdaş İslâm Düşüncesinin Bir Örneği Olarak Muhammed Abduh ve Siyasî Görüşleri". *Türk Yurdu* 17/116-117 (1997), 185-191.
- Karpat, Kemal. "Pan-İslamizm ve II. Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi". *Türk Dünyası Araştırmaları* 48 (1987), 13-37.
- Kılıç, Hulusi. "Emîr Şekib Arslan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/151-153. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Küttâbî, Abdurrahîm el. Abdülazîz. *el-Müfîd fi'l-terâcim: eş-Şu'arâ' ve'l-üdeba' ve'l-'ulemâ' ve'l-fukahâ'*. Dâru's-Sekâfe, 2000.
- L. Cleveland, William. *Batı'ya Karşı İslam: Emir Şekib Arslan'ın Mücadelesi*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Ekin Yayınları, 2017.
- L. Cleveland, William. *Modern Ortadoğu Tarihi*. çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004.
- Levanoni, Moran. "Tradition and Protest: The Druze Community in Lebanese Politics". *Al-Durziyye: Druze and other Minorities in the Middle East*. ed. Omri Eilat, 2023.
- Lewis, Bernard. *İslam'ın Siyasal Söylemi*. Ankara: Kronik Kitap, 1. Basım, 2021.
- Mardin, Şerif. "Adem-i Merkeziyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/364-367. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Maviş, Nazım. "İslam'ın Siyasallaşmasına Yol Açan Gelişmeler". *Turkish Studies-Social Sciences* 15/4 (ts.), 2267-2282.
- Özervarlı, M. Sait. "Reşid Rızâ". 35/14-18. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2008.
- Şerebâsî, Ahmed eş. *Şakib Arslân: Dâ'iyetü'l-'urûbe ve'l-İslâm*. Kahire, ts.
- Teber, Ömer Faruk. "Seyyid Kutup (1906-1966)". *XIX. Yüzyıldan Günümüze İslam Düşünürleri*. ed. Kemal Sözen - Sabri Yılmaz. 1/135-147. İstanbul: Divan Kitap, 2023.
- Turgut, Ali Kürşat. "Tunuslu Hayreddin Paşa (1822-1890)". *XIX. Yüzyıldan Günümüze İslam Düşünürleri*. ed. Kemal Sözen - Sabri Yılmaz. 2/429-441. İstanbul: Divan Kitap, 2023.
- Ünverdi, Mustafa. "Çağdaş İslam Düşüncesinde Taklit Karşılığı -Afganî, Abduh ve Musa Carullah Örneği-. *IV. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi Tam Metin Kitabı*. 619-627. Mardin, 2018.

Extended Abstract

Shakib Arslan (1869-1946) was a Lebanese historian, poet, intellectual and politician. The Arslan family, to which he belongs, is an influential Druze family and it is stated that the family later became Sunni. It is seen that the family had a good relationship with the Ottoman administration as of the 19th century and the Ottoman administration gave official duties to the Ameers who are from the Arslan family. The dominant member of the family Shakib Arslan's uncle, Ameer Mustafa, in the last 30 years of the 19th century. After his uncle, Arslan rose to the position of senior politician from the beginning of the 20th century. Shakib Arslan came up with ideas about many topics especially the reasons for the decline of the Muslims, which are the agenda of Islamic circles during his time and wrote various articles. The articles that he wrote about the decline of Muslims and the progress of Westerners in *Manār* magazine had aroused widespread impact on Islamic world. In this period when the underdeveloped of Muslims was associated with their religious beliefs, while the Muslim intellectuals were fighting for the independence of Eastern nations, they not only focused on the reasons for their declines but also they strived to find various solutions on this topic. It is seen that Shakib Arslan, one of these intellectuals, was one of the most active names in the period before the collapse of the Ottoman Empire and between the two world wars. Because of this, it will be useful to examine his efforts that he conducted both in the intellectual field with his pen and in the political field with his activist personality. In this article, Arslan's reasons for falling behind of Islamic society and the ideas about solution suggestions will be handled. Moreover, the manner change of Arslan's world of thought about the attitude towards the ideal of Islamic unity will be examined by taking into account the conditions of the period.

Living in the period when Islamism thought was the most effective, Arslan was impressed by the debates of that term. Arslan mostly ignored the degression of scientific and technical issues about the Islamic world's inability to keep up with the innovations of the age; he thought that the backwardness of other fields could be bettered with moral renewal in a short time. While he was talking about the necessity of a renewal, he also didn't mention any improvement programmes and how that programmes would be implemented. Because he has an approach that aimed at strenghtening the resistance of colonized people who has the feeling of inadequacy in the face of modern Europe. According to him, one of the most important thing of the Muslims is not to lose their hope and endurance. This attitude can be observed in his writings, local community's organizations and political contacts. So, for him, the first thing to be done is to take as an example the way the first generations lived Islam and to apply Islamic values to every field of life again. It is possible to see the reflections of Islamic thoughts in Arslan's discourses about purifying religion from heresy, predecessor emphasis and reform. In favor of saving tradition, Arslan believed that reform was possible within the conventional system. Because of this stance, it is possible to describe Arslan as a Salafi-reformaist person.

Arslan was affected by the rapid changes which occurred in the term between the two world wars that was his most active years and he tried to be effective in the intellectual and especially political fields in the shadow of these changes. Arslan showed the ability to adjust his solution formula in terms of new situations when the ground for the realization of his idea shifted. Therefore, Arslan started to work for the Arab unity with the abolition of the caliphate even though he supported the Islamic unity related to the Ottoman caliphate until after a while World War I. As the obstacles to the realization of the Arab unity couldn't be overcome, Arslan began to utter that more than one emperor could undertake the duties of the caliph in different regions at the same time. Although the changes in Arslan's opinions about the caliphate caused him to be perceived as a man who positioned according to conditions, in fact he always saved the ideal of Islamic unity. It can be said that if it is possible, Arslan's overall approach is to prevent separations from coming true. Because of this, criticizing the decentralization harshly, he took sides with Committee of Union and Progress. But when the possibility of achieving Turkish – Arab union disappeared, he contacted with the Arabic nationalist circles in order to end the domination of colonial powers in the region. This change of attitude refers to a break in Arslan's idea about Islamic unity, because in the period before the abolition of the caliphate, he was against the Rashid Rida's view. But, according to Arslan, he approached Rashid Rida and other Arab nationalists with the annihilation of caliphate which meant gathering all Muslims under a single roof.

As a person coming from Druze which is a closed communion, Shakib Arslan looked for a solution for the problems of that term by surpassing his sectarian affiliation, regionalism and ethnicity. Colonial activities, the idea of recovering and the ideal of Islamic league which were the most important items of the agenda occupied Arslan as many intellectuals. Arslan, whose personality as a man of action surpassed his scholarly personality, sought solutions to the problems faced by the Islamic world for many years. With this purpose, he had been to many countries both in the East and the West and participated numerous congresses and meetings. Arslan got significant achievements with the contacts he had made. In respect to this, Shakib Arslan can be described as a rare figure raised by the Islamic world in general and the Arabic world in particular.